

I POJKLANDET

En första kartläggning av pojkarnas territorium i svensk barn- och ungdomslitteratur

av Magnus Öhrn

Olof Fryxells *Snöfästningen: Berättelse för landt-gåbar* (1830) handlar om ett snöbollskrig mellan två pojkgäng och har kallats en av de första svenska realistiska barnberättelserna.¹ I *Den tidiga barnboken i Sverige* (1998) understryker Göte Klingberg realismen och menar att *Snöfästningen* är en berättelse som »beskriver en äventyrsvärld mer eller mindre utanför de vuxnas inflytande».² Med »mer eller mindre» menas i detta fall att gossarna ber sina föräldrar om tillåtelse innan kriget kan börja och att pappa Major von*** äntrar scenen efter avslutad strid (han har åskådat bataljen från fönstret) och recenserar kämparnas insatser: «Gustaf fick största och Wilhelm minsta lofordet.»³

Med tanke på att det inte bara är en berättelse som riktar sig till Landt-Gåbar, utan att berättelsen också i det närmaste uteslutande handlar om pojkar (de flickor som nämns förföljs av några »gåssar och drängar« och flyr »skrikande och skrattande« undan), bör *Snöfästningen* snarare benämnas en av de första svenska realistiska pojkberättelserna. Men jag skulle vilja precisera benämningen mer än så. Med hjälp av E. Anthony Rotundos studie »Boy Culture: Middle-Class Boyhood in Nineteenth-Century America» skulle jag vilja kategorisera Fryxells berättelse som en av de tidigaste svenska litterära gestaltningarna av den västerländska pojkkultur som konsoliderades under 1800-talet. Det är en kultur som haft stort inflytande på barn- och ungdomslitteraturen, i synnerhet på

pojkböckerna, och som vi ser spår av än idag.

Rotundo menar att det var flera olika utvecklingslinjer – alla kopplade till marknadsekonomins och medelklasskulturens framväxt i början av 1800-talet – som påverkade pojkarnas värld både till form och innehåll. En sådan process var att mannen, som under 1700-talet haft ansvaret för sönerns moraliska uppfostran, blev alltmer frånvarande i pojkarnas värld via de nya yrkeskategorier som skapades inom ramen för marknadsekonomin. Samtidigt utvecklades en distinkt kvinnlig sfär i hemmen i början av 1800-talet och mödrarna, som tidigare hade ansetts klema bort sina söner, kom sålunda i närmare kontakt med pojkarna även efter att de lämnat småbarnsåren. Rotundo sammanfattar: »For a young male, this was a peculiar combination of influences. A boy grew up in one social world which contrasted sharply with the world he would inhabit as an adult. He was raised by a woman to become a man.»⁴ I detta glapp utvecklades denna pojkarnas egen kultur.

En berättigad fråga är om det inte fanns någon form av pojkkultur före medelklassens genombrott under slutet av 1700- och början av 1800-talet, exempelvis under medeltiden. Rotundo går inte närmare in på detta och eftersom den text jag tar avstamp i tidsmässigt sammanfaller med början av den epok han föresatt sig att beskriva, har även jag valt att inte blicka bakåt.

Utifrån källor som brev, dagböcker, romaner och självbiografier beskriver Rotundo pojkkulturen som ett eget land:

This »free nation« of boys was a distinct cultural world with its own rituals and its own symbols and values. As a social sphere, it was separated both from the domestic world of women, girls, and small children and from the public world of men and commerce. In this social space of their own, boys were able to play outside the rules of the home and the marketplace.⁵

Syftet med denna artikel är således att med hjälp av Rotundo kartlägga ett pojkländ i svensk barn- och ungdomslitteratur. Ur ett omfattande undersökningsmaterial har jag, med hjälp av Göte Klingbergs *Den tidiga barnboken i Sverige* och Eva von Zweigbergks *Barnboken i Sverige 1750–1950* (1965), valt att främst inrikta mig på äldre berättelser riktade till pojkar, den tidiga svenska pojkboken och klassisk pojkläsning.⁶ Jag har också tillåtit mig vissa framåtblickar. Rotundos studie aktualiserar ett flertal genusteoretiska spörsmål (såsom homosocialitet) och intersektionella aspekter (främst klassperspektivet), men jag har valt att i första hand koncentrera mig på att diskutera och problematisera pojkländet, dess gränser mot »fiendeland« (hemmet och skolan) och vem som bestämmer inom de olika territorierna. Denna avgränsning motiveras av att en mer detaljerad och djupgående genus- och klassanalys hade krävt en helt annan längd och omfattning än det finns utrymme för i denna artikel. Samtidigt är denna avgränsning något av en chimär. Eftersom det undersökta pojkländet konstitueras av en kultur som i sin tur präglas av pojkelig homosocial attraktion och konstruktioner av pojkar/pojkheter, finns genusperspektivet ständigt närvarande i denna studie, som dock ändå främst bör betraktas som en introduktion och en första sondering av fältet.

Upprinnelsen till denna artikel är min studie i Ulf Starks uppväxtskildringar, där jag fann att den pojknarnas egen subkultur som historikern Rotundo frilägger, på ett fruktbart sätt öppnade

upp Starks texter för en genusanalys, trots att den epok som Rotundo undersöker ligger långt från Starks folkhemiska 1950-tal.⁷ Varken min undersökning av Starks texter eller denna studie handlar om någon bestämd historisk verklighet, utan om litterära gestaltningar av olika yttringar och konstruktioner av pojkheter/manlighet. Skulle man tvingas att peka ut exakt var gränsen går hamnar man i en brydsam situation, eftersom fakta och fiktion i dessa fall delvis hänger samman, det handlar i båda fallen om kulturella föreställningar och representationer. Än mer intrikat blir det om man betänker att Rotundos historiska studie bland annat villar sig mot hur pojkkulturen gestaltas i olika samtida romaner. Det är dock viktigt att hålla i minnet att det här rör sig om en analys av skönlitterära och inte av faktiska förhållanden.

Någon undersökning, vid sidan av min egen, om hur den pojkkultur som Rotundo frilägger i sin studie återfinns i skönlitterär gestaltning i svensk barn- och ungdomslitteratur existerar inte. Men det finns de som från olika håll närmat sig problemkomplexet, exempelvis etnologen Ella Johansson som menar att ett historiskt manlighetsideal bland yngre nordeuropeiska män bland annat utmärks av ett avståndstagande från hushållet – något som också Marika Andræ tagit fasta på i sin undersökning av äldre äventyrsböcker i *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944* (2001).⁸ I »Barnomens rum i barnbokens rymd« (1997) närmar sig Kristin Hallberg pojkländet från ett annat håll: »Det är inte bara vuxna som skapar världar för vuxna. Barn skapar också egna världar.«⁹ Hallberg är främst intresserad av hur dessa världar relaterar till barnets »fantasiuniversum«, och hennes utgångspunkt därför inte genusorienterad. Men för att illustrera sitt resonemang vänder hon sig typiskt nog till en pojke som rör sig inom en av pojkländets klassiska räjonger, utan inblandning av någon vuxen, nämligen Maria Gripes *Elvis Karlsson*: »Han är van vid livet på gatorna, och han gillar det.

Man går där mellan husen och ingen bryr sig om en, och det är ganska skönt.«¹⁰

Nämnas bör också Birger Hedéns olika studier i Harry Kullmans författarskap, såsom *Individ, våld och klassamhälle: En studie i Harry Kullmans ungdomsböcker* (1983), Ulf Boëthius artiklar om svenska flygböcker och Conny Svenssons *Pli på pojkar* (2008); undersökningar i vilka pojkkulturen spelar en viktig roll men där forskarnas syften inte har varit att koppla denna kultur till specifika domäner. Dock finns det anledning att längre fram i denna studie återkomma till Svensson, eftersom hans undersökning till stor del rör sig inom ett av pojkkulturens fiendeländer, skolan.

Det svenska pojklandet – vattnet, staden och skogen

Även om Fryxells *Snöfästningen* utspelar sig utanför hemmet och pojkarna är engagerade i ett låtsaskrig, befinner de sig inte längre bort från hemmet än att fadern kan betrakta dem från fönstret, och därmed kan historien ses som en gestaltning av ett brytningsskede mellan två olika epoker – pojklandet är ännu långt ifrån erövat. En tydligare landvinning hittar man i Hedvig Aurora Ekströms berättelse »Födelsedagen« från 1840. Den börjar idylliskt: »Det var en glädjande känsla, äfven för äldre personer, att se, ja äfven någon gång blanda sig med den glada svärmen af lekande ungdom. [...] Så var ock fallet med herr P***. Till en början ordnade han sjelf lekarne och deltog deruti...«¹¹ Efter ett tag lämnas dock ynglingarna utan vuxentillsyn och de börjar leka krig (svenskar mot ryssar), men efter att en pojke börjat gråta bestämmer de sig för att sluta leken och födelsedagsbarnet Gustaf föreslår att de ska gå ner till sjön och pröva ökstocken, trots att hans far förbjudit honom det. Även om det inte sker som ett öppet trots är det likafullt ett uppenbart brott

mot en uttalad regel. Och den förklaringen som ges till lagbrottet visar också att fadern som sonens manliga förebild börjar förlora i inflytande: »Gustaf var en god gosse och följde alltid sin fars förmaningar; men hans förbud att försöka ökstocken, i den ifver han var med kamraterna, kom han först ihåg, då han satt deruti.« (min kurs.)¹² Här söker således Gustaf status inom pojkkollektivet.

I och med att Gustaf olovandes går ner till vattnet har han för all framtid erövat ett i svensk barn- och ungdomslitteratur viktigt territorium i pojklandet. Enligt Rotundo var det när pojkarna var runt sex år som de på allvar började utforska pojklandet.¹³ Det faktum att Gustaf är 11 år får ses som ytterligare ett exempel på att den övergångsfas som Rotundo studerar i sin artikel om »verklighetens« pojkkultur även satt avtryck i svensk skönlitteratur. En pojke som åldersmässigt stämmer bättre in är Valter hos Zacharias Topelius. »Valters första äventyr«, första gången publicerad 1855, inleds med att Valter fyller sex år och får ett leksaksskepp i present som han döper till Lunkentus. När alla vuxna lämnat scenen bryter han genast mot deras regler: »Han gick ner till stranden, lastade Lunkentus med vita stenar, satte en myra till styrman och lät henne segla till Spanien.«¹⁴ Med tanke på att Valters äventyr slutar med att han håller på att drunkna, i likhet med Gustaf i »Födelsedagen«, skulle man kunna etikettera berättelserna som moraliteter – men stranden, vattnet och båten står ändå främst för äventyret, för pojkens längtan bort från hemmet. Kopplingen mellan pojklandet och andra, riktiga länder tydliggörs via Valters önskan att båten ska segla till Spanien.

Än tydligare märks denna längtan bort i Sigfrid Wieselgrens »Sjöröfvarne« från 1882, där en grupp pojkar »lånar« en båt för att ge sig ut på vattnet: »Men för pojkarne låg deremot hela världen öppen – eller åtminstone hela den blånande ban, öfver hvilken deras båt, drifven af snabba årslag, nu flög fram.«¹⁵ Deras val av lek, sjörövare, visar också på den tydliga länk

som finns mellan pojkkulturen och klassiska pojkboksmotiv och miljöer, en sorts intertextuell rundgång som är vanlig i skildringarna av pojkkulturen, det vill säga pojkbokshjältar leker pojkbokshjältar.

Wieselgrens historia är också intressant ur en annan aspekt, här nämns varken några föräldrar eller skildras någon hemmiljö. Äventyret i pojkkulturen startar och avslutas inom ett annat fientligt territorium, skolan – något jag återkommer till längre fram. Vidare introduceras här en annan viktig del av deras rike vid sidan av vattnet: »Fem minuter senare svängde de tre pojkarne om hörnet nere vid magasinet, togo så vägen öfver repslagarebanan och trafvade derpå rätt öfver till stora hamnarmen bortom tullhuset.«¹⁶ En stor del av historien utspelar sig i en hamn, en omgivning i vilken pojkkulturen som synes rör sig hemtamt. Därmed har pojkkulturens territorium utvidgats till att även gälla staden, även om de här rör sig i utkanten.

»In the cities,« skriver Rotundo, »boy culture flourished in backyards, streets, parks, playgrounds, and vacant lots.«¹⁷ Men det ska dröja innan pojkkulturen i svensk barn- och ungdomslitteratur fullt ut har erövrat stadens räjonger. Gustaf af Geijerstams *Mina pojkar* (1896) utspelar sig på en skärgårdsö och det är vattnet och områdena i dess närhet som Olle och Svante erövrar, men inledningsvis får man en glimt även av staden. Pojkkulturens far berättar att vinterhalvåret bor de i Stockholm: »Men de voro inte instängda för det. Hela hösten, vintern och våren hade de tumlat om på gårdarna och i Humlegården. Ibland hade de till och med varit ända ut på Djurgården.«¹⁸ Frågan är hur man ska tolka ordvalet »instängda«. Antingen kan man se det som att pojkkulturen är instängd i staden, underförstått: att naturen (i det här fallet skärgården) är deras rätta element. Eller så åsyftas lägenheten, alltså hemmet, vilket kan läsas som att den kvinnligt dominerade intimsfären närmast blir till ett fängelse för pojkkulturen.

Båda tolkningarna ger en bild av hur berättaren, pappan, söker skola in sina söner i den

diskuterade pojkkulturen, tradera den vidare. Detta betyder i sin tur att pappan själv delvis är en produkt av denna kultur, att den är en viktig del av berättarens maskulina konstruktion. I och med att pojkkulturen tränger in i litteraturen innebär det, enligt Rotundo, att den som epok når sitt slut, eller rättare går in i en ny fas: »Even when the boys of the late nineteenth century absorbed the lessons of boy culture from older peers, they were learning a version that was already standardized by adult males.«¹⁹ Upproret och de vilda lekerna lärs ut och uppstår inte längre spontant.

Men även om pojkkulturen vid denna tid var erövrat och satt på kartan ur Rotundos nordamerikanska perspektiv, återstod för svenskt vidkommande några vita fläckar, exempelvis staden. I *Barnboken i Sverige 1750–1950* konstaterar Eva von Zweigbergk att det var Emil Norlander »som naglade fast den enkla, busaktiga stockholmsmiljön i litteraturen« via *Anderssons kalle* (1901).²⁰ Häri finner man just de stadsmiljöer som Rotundo anger ovan, framför allt bakgården och gatan, i vilka ständiga bataljer utspelar sig mellan Kalle och hyreshusets mammor.

Som en av Norlanders efterföljare pekar Zweigbergk ut Hjalmar Wallander och hans pojkböcker om söderkisar, såsom *De fyra* (1917), och därmed har man ett tidigt exempel på en vanligt återkommande del av pojkkulturen, såsom det gestaltats i svensk barn- och ungdomslitteratur, Södermalm. Mest känd som en arena för pojkkulturen har Söder blivit via Harry Kullmans böcker, men det finns ett otal exempel, från senare år kan nämnas Peter Pohls *Janne, min vän* (1985) och Mats Wahls *Skrinet* (1986).

När Harald ger sig ut i skogen för att söka rätt på Hejmer i Karl-Erik Forslunds *Grankottarna* (1902) kan man säga att den för svenska förhållanden mest omhuldade delen av pojkkulturen etableras på allvar. Det är i långa stycken en nationalromantisk skog som skildras, en strömning som förmodligen är en av orsakerna till skogens popularitet i dessa sammanhang. Om

Hejmer heter det: »Han lefde i skogen, och det var ett härligt lif, ansåg han.«²¹ Skogen erbjöd pojkarna träning i flera av de fysiska färdigheter som var väsentliga inom pojkkulturen, Rotundo skriver: »youngsters were constantly learning to master new skills. Boy's many games and pastimes helped them develop a great variety of physical abilities.«²² När Helmer får frågan om varför han letar efter Hejmer, svarar han: »Jo – jag vill vara tillsammans med honom – och lära mig klättra och simma. För det kan han, men inte jag.«²³

»Svartskogen var pojkarnas käraste tillhåll«, menar berättaren i John Wallins *Fyra pojkar i ett tält* (1935) och gör sig därmed till tolk för en lång rad manliga protagonister i svensk barn- och ungdomslitteratur.²⁴ Det är ofta till skogen man rymmer men det är samtidigt en miljö som det tar längre tid att lära sig behärska, varför pojkarna i dessa äventyr ofta är äldre än Valter och Anderssonskans Kalle. Detta kan illustreras via Hans G. Westerlunds *På ryttarstråt* (1929), där den yngre av pojkarna föreslår att de ska ta »kanoten och blir sjörovare!«²⁵ Men den äldre kamraten avfärdar bryskt förslaget: »Äsch, såna där småbarnsdumheter! Nä, vi tar grejorna och ger oss i väg inåt skogarna. Strövar omkring, feståru, och lever på jakt och fiske.«²⁶ Här blir det tydligt att åldern får en viktigare funktion inom den pojkliga hierarkin än tidigare; »a new hierarchy of age was imposed on their world« menar Rotundo, när han diskuterar pojkkulturens utveckling under det sena 1800-talet, ett fenomen han kopplar till den åldersstyrda klassindelningen i skolan.

Gränsen mellan hemmet och pojklandet

I *Snöfästningen* och »Födelsedagen« är det alltså papporna som utövar auktoritet över sina söner, men i »Valters första äventyr« sker en

scenförändring. Efter att man fiskat upp Valter ur vattnet får man låna torra kläder i ett hus i närheten. Men det är knappast den typ av plagg som pojken tänkt sig: »Ska jag gå i flickkläder?« frågade Valter, och svaret blir: »Det ska du, min gosse, sa mamma i den bestämda tonen, som det inte gick an att säga emot.«²⁷ Trots att fadern är närvarande är det modern som bestämmer och symboliskt nog återbördas han efter sin utflykt i pojklandet till »the domesticity of woman's world« för att tala med Rotundo, iförd flickkläder.

Svante och Olle i *Mina Pojkar* får inte gå ut på bryggorna, ett förbud de genast bryter mot. När pappan får syn på dem ger han dem bannor, men efter att pojkarna förklarat att de fått syn på en fisk ändras faderns sinnelag: »Och det allra märkvärdigaste var, att pappan var inte ond längre. Han såg ut, som om han velat skrat- ta åt alltsammans. Han sade inte ens åt dem att gå bort från bryggan, utan han bara gick sin väg.«²⁸ Pappans prejudikat ger dem därefter fri lejd att bryta mot fler förordningar, genom sin undfallenhet undergräver han moderns auktoritet. När modern på kvällen förmanar Svante »Kom ihåg det, att du aldrig går olovandes ner till bryggan«,²⁹ blir det tydligt att pojkarna måste handskas med två olika värdesystem, eller som Rotundo uttrycker det, »the boy learned to live in a world divided.«³⁰ Via olika regler och förmaningar (och genom att visa oro) söker modern hålla kvar pojken under sin egen och hemmets jurisdiktion, medan fadern har en dubbel agenda där han officiellt stöttar modern och inofficiellt tillåter regelbryteri i syfte att förbereda pojken för den mansdominerade världen utanför hemmet. Litterära gestaltningar av denna faderns subversiva verksamhet är vanliga i pojkboken.

Krocken mellan de dubbla värdesystem som pojkarna har att leva med blir som mest problematisk när pojkarna rör sig över gränsen mellan pojklandet och hemmet, något som Rotundo är inne på: »the home and the outdoors came to stand for much more than just two physical spa-

ces for women and boys – the domestic threshold marked a cultural dividing line of the deepest significance.«³¹ I Gustaf Lindwalls *Pojkarna i Hagalund* (1933) slår pappan fast att »[h]är i huset är det mamma som bestämmer«,³² underförstått: i världen utanför bestämmer han (och andra män). Men vem bestämmer vid hemmets tröskel? I hallen står pappan och den äldre sonen och gör sig beredda att gå ut för att fiska, när den yngre sonen kommer »inrusande« efter att ha varit ute på den blöta isen och lekt: »Så du ser ut, utropade modern. Ta och byt om genast. Vad har du gjort?« När den yngre också vill följa med uppstår en konflikt mellan de båda värdesystemen och eftersom pappan företräder båda är det upp till honom att lösa dilemmat, vilket han gör genom att gå på den officiella linjen: »Nu är du så god och håller dig hemma, du lille knallhatt. Hade du inte vänt ner dig, så kanske du fått följa med, men nu får du allt hjälpa mamma med disken, förklarade fadern.«³³

I likhet med Topelius Valter sker här en närmast symbolisk återbörd, pojken ska inte bara stanna hemma, han ska dessutom utföra traditionellt kvinnliga sysslor. Det hela kan betraktas som ett straff och sådana finns det gott om i pojklitteraturen. Vanligast är just denna typ av »husarrest« eller att pojkarna fräntas något föremål som är nödvändigt för deras liv och verksamheter i pojklandet, såsom i *Grankottarna*: »Rättvisan måste ha sin gång, familjeråd hölls, domen föll och straffet bestod i förlusten af skidorna under en veckas tid.«³⁴ Den kuriösa tonen understryker glipan mellan de båda världarna.

Men vad är det då egentligen för typ av brott som pojkarna begår? Ofta handlar det om att pojkarna inte respekterar den tidigare nämnda gränsen, »the domestic threshold«. Det kan som i exemplet ovan handla om att komma hem dyngsur, vanlige är dock att komma hem smutsig, vilket hos Rotundo ges symboliska dimensioner: »When boys tracked mud and dirt across clean floors, they were not just creating

extra housework – they were bringing a fragment of their boy world into a place where it did not belong.«³⁵ Ett utmärkande exempel på detta kan man hämta från Sigfrid Siwertz *Mälarpirater* (1911): »Efter utfodringen med gröt i köket, där Kristin grälade, för att de trampat på hennes nyskurade golv, störtade pojkarna ner på gården.«³⁶ Här framställs också hemmet med all önskvärd tydlighet som fiendeland, man äter inte, man utfodras och det är en plats man störtar ifrån.

Även om inte Rotundo gör den kopplingen tycks det uppenbart att man till detta fenomen kan koppla pojkarnas litterärt väldokumenterade ovilja att tvätta sig. Att strunta i den personliga hygien handlar sällan om ett passivt negligerande, utan ingick mestadels som ett vapen i »krigföringen« mot hemmets kvinnosfär, eller som det heter i *Mälarpirater*: »Erik fuskade på trots med tvättningen kring halsen.«³⁷ Pojkar som var smutsiga hade också erfarenhet av pojklandet och den kultur som frodades där, lorten ingick som en viktig del i pojkarnas maskulina konstruktion, eller som det heter i inledningen till Ebbe Lieberaths *Klämmiga pojkar* (1924): »det finns väl ingen renhårig grabb i hela kristenheten som tvättar sig frivilligt.«³⁸

Skolan

I Eva von Zweigbergks översikt över den svenska pojkboken finner hon att när skolan »skildras är den något förskräckligt.«³⁹ Att detta inte är någon överdrift framgår också av Conny Svenssons *Pli på pojkar* (2008), en studie som till stor del tar avstamp i den negativa syn på skolan som både svenska och utländska pojkböcker förmedlar: »I tidens pojkböcker är det däremot brukligt att skolan avfärdas som onyttig, och ofta lämnar de unga hjältarna läsläsningen för att istället lära av livets praktiska skola.«⁴⁰

Svensson tar i sin framställning spjärn mot faktiska förhållanden och gör det mestadels utifrån pojkarnas horisont: »Skolan var dock

tvång och obligatorium, med stränga lärare, och för den late fanns risken för misslyckandets sociala utstötning.«⁴¹ Även von Zweigbergk söker orsaker i verkligheten men ur ett motsatt perspektiv, hon menar att de flesta barn som skildras i skolmiljö befinner sig i förpuberteten, »den besvärliga elva-trettonårsåldern då många barn känner skolleda«. ⁴² Men hon pekar också ut »utländska förebilder«, som *Tom Sawyers äfventyr* och därmed antyds genrens makt, det vill säga skolhatet som en litterär konvention, eller som det heter i *Tom Sawyers äfventyr*: »Följande måndagsmorgon var Tom vid det uslaste lynne. Det var han alltid på måndagsmorgonen, ty den var begynnelsen till en ny veckas långsamt lidande i skolan.«⁴³

I sin undersökning av Kar de Mummas *Två år i varje klass* (1923) skriver Svensson: »Erik Zetterström i skolpojken eller författarens skepnad vet definitivt vad han är emot, det är den skola han har erfarenhet av.«⁴⁴ Även om skildringen av skolan i *Två år i varje klass* till viss del bygger på författarens egna erfarenheter, har den samtidigt sin förutsättning i den genre som von Zweigbergk pekar ut, vari den negativa synen på skolan är en viktig del av den pojkdiskurs som genomsyrar texterna. Zweigbergk utser pojkarna i Sigge Strömbergs *Två tjuvpojks äfventyr* (1915) till de »första svenska skolpojkar som är bråkstakar«. Strömberg gav ut flera böcker i denna serie, där skolhatet är ett genomgående tema, vilket ofta slås fast tidigt i texterna. I *Två tjuvpojkar på skollov* (1918) frågar Kalle inledningsvis Ville om han vet när freden i Brömsebro slöts och får svaret: »Vad är det med dej, va? Va kommer du med skolfrågor för? Det ska du få särskilt för.«⁴⁵ Härefter får Kalle rejält med stryk, skolhatet är en given förutsättning som varken behöver förklaras eller försvaras.

Den negativa synen på skolan och allt som rör den ingår som en viktig del i pojkböckernas diskurs och därmed i konstruktionen av pojkighet. Blickar man framåt hittar man två sentida avläggare till Kalle och Ville i Bengt

Linders Dante och Tvärsan, vars äfventyr ofta börjar med en tydlig markering mot skolan. *Farligt prassel, Dante* (1969) inleds med raderna: »Dante och Tvärsan hade håltimme och kom drällande på Östermalmsgatan. – Sāja vad man vill om plugget, sa Tvärsan, men nog är det bästa med plugget håltimmarna.«⁴⁶

Både Villes och Tvärsans uttalanden är utslag av samma diskurs, precis som när berättarjaget i *Två år i varje klass* beskriver sitt förhållande till skolan, om än något mer parodiskt högtravande: »Vid ingången till den kolossala byggnaden föll en tår på min solbrända kind, jag tog ett ömt farväl av livet och min moder.«⁴⁷

Pojkbokens närmast obligatoriska antiskoldiskurs har förmodligen sin upprinnelse i den av Rotundo beskrivna pojkkulturen; han skriver: »And the house was not the only indoor space that was alien. Boy culture languished in the school.«⁴⁸ Skolans regler står i motsats till pojklandets frihet, den innebär »tvång och obligatorium«, för att tala med Conny Svensson. Men det handlar också om pojkarnas uppror mot vuxenvärlden, i synnerhet mot fadersgestalten – när fadern kommit att bli en alltmör osynlig figur i pojkarnas vardag riktas denna upproriskhet istället mot lärarna.⁴⁹ Den avoga inställningen till lärarna märks också tidigt i den svenska barn- och ungdomslitteraturen. I Ekströms ovannämnda berättelse »Födelsedagen« från 1840 börjar några pojkar träka en kompis för att han är fattig, men detta är inte hans enda »fel«: »du vet så väl att ställa dig in hos magistern, emedan du alltid kan dina lexor.«⁵⁰ Härmed underförstås att läxläsning inte bör prioriteras och att en elev inte ska vara alltför välvilligt inställd till sin lärare.

Pojkarnas negativa inställning till skolan i barn- och ungdomslitteraturen utgör således en viktig del av deras självbild och ingår som en betydelsebärande pusselbit i texternas konstruktion av pojkighet/manlighet. Härav faller det sig naturligt att flickorna är positiva till skolan, i varje fall i pojkarnas ögon, eller som Acke uttrycker det i Wallins *Fyra pojkar i ett*

tält: »Och att plugga om ståndare och pistiller och frömjöl och sånt moj hör jäntor till!«⁵¹ De pojkar som till äventyrs trivs i skolan tillskrivs en rad traditionellt omanliga egenskaper, i synnerhet kroppsliga. I Gunnar Örnulfs *Brobypoj-karna* (1942) blir detta tydligt när plugghästen Karl Erik jämförs med atleten Olle:

När Karl Erik klarat av läxorna satt han nästan alltid och hängde över någon rolig bok, medan Olle avskydde allt vad läsning hette. Han var en storväxt och stark pojke, som helst vistades utomhus och ställde till allehanda spratt och upptåg. I början hade han djupt föraktat den lille plugghästen, som även de andra kamraterna retades med, därför att han verkade så klen och kraftlös.⁵²

Olle har danats i pojklandet (»utomhus«) och är ett resultat av dess kultur (»allehanda spratt och upptåg«), medan Karl Erik helst vistas i skolan eller hemma (fiendeland) och därför ses som en »fiende«, alltså värd »djupt förakt«.

Pojklandet i förändring

I sin analys av *Klämmiga pojkar* konstaterar Marika Andræ att pojknarnas busstreck leder till trubbel och att deras förhållande till de vuxna är problematiskt. Men så händer något: »Förändringen kommer med upptäckten att borgmästaren är vad pojknarna kallar en 'hyvens' man som möter dem på ett jämbördigt plan (i naturen, utanför det civila). De goda egenskaper som pojknarna tidigare visat prov på förs under borgmästarens ledning in i ett nytt sammanhang, nämligen scouternas.«⁵³ Läser man »naturen« som pojklandet och det »civila« som »alien territory« kan man betrakta Andræ's tolkning av *Klämmiga pojkar* som ett illustrativt exempel på den utveckling Rotundo menar inträffade i slutet av 1800-talet. De vuxna, i synnerhet männen, söker på olika sätt överbrygga glappet mellan pojkkulturen och vuxenvärlden. Rotundo benämner det »the standardization of boyhood« och ett av de mest inflytelserika för-

söken var bildandet av scoutrörelsen: »The presence of a moral program generated by grown-ups sharply separated boy's organizations of the late nineteenth century from the boy world of earlier years.«⁵⁴

Denna moraliskt influerade standardisering av pojkkulturen satte tydliga spår i pojkboken fram till dess »död« vid 1960-talets mitt. Bråkiga pojkgäng gick från ofog till att hjälpa gamla eller sätta upp teaterpjäser. Just 1965 kom grammofonskivan *Hans Alfredson nästan sjunger egna bitar för barn*, där man på spåret »Cowboysnack« kan skönja två nya utvecklingslinjer när det gäller pojklandet. Vid hög-husen i Hagsätra, bakom buskarna vid ICA-butiken sitter ett gäng pojkar kring lägerelden: »Dessa tappra hjältar, som har slagits med indianerna både vid Farsta Creek, Huddinge Hill och the battle of Rotebro...«⁵⁵ Dels framträder här ett delvis nytt territorium i pojklandet, förorten – i samband med att samhället förändras gör pojkkulturen nya landvinningar, såsom källarförråd, industritomter och soptippar. Dels blir invånarna allt yngre och vistas i landet under en kortare period.

När Rotundo diskuterar vid vilken ålder man lämnade pojklandet under 1800-talet, stannar han vid »perhaps most often in the midteens.«⁵⁶ Men några pojkar i den åldern är svårfunna i de pojkländ som beskrivs i dagens svenska barn- och ungdomslitteratur. Det tycks till och med vara så att det glapp som förr fanns mellan pojkkulturen och vuxenvärlden, nu ligger mellan pojkkulturen och ungdomskulturen. Ett exempel på det finner man i Mats Wahls *Vinterviken* (1993), där 16-åriga John-John gör ett tillfälligt återbesök i sitt pojkländ: »Halvvägs till Tumba stiger jag av och går upp i skogen till ett ställe där jag och Sluggo hade en koja för en miljon år sen.«⁵⁷

Åldersförskjutningen både vad gäller »invånare« och tänkt läsargrupp gör att man idag främst hittar rester av det klassiska pojklandet i bilderböckerna. I Barbro Lindgrens och Eva Erikssons *Max napp* (1994) syns inga vuxna

till när »Max går ut«, ett äventyr i (små)pojkländet som symptomatiskt nog slutar nere vid vattnet, där Max ägnar sig åt en av pojkarnas favoritsysselsättningar, att plåga djur: »Max smäller ankan«.58

Troligen är det ingen slump att man hittar reminiscenser av pojkländet i just Barbro Lindgrens texter. I »Vägen till Barnhans land eller Ormen i paradiset: Barndomen som rum i Barbro Lindgrens författarskap« (2008) visar Janina Orlov på hur Lindgrens berättande till stor del bygger på att etablera de världar där handlingen sedan utspelar sig. Och det är inga renodlat idylliska landskap som målas upp: »Även om barndomen skildras som en egen värld utgör den inget idealiserat tillstånd. Skräck och förundran vävs samman. Detta sker genom en utforskning av de yttre rummen och de inre som skapas av det egna minnet och av fantasin.«59 Dessa yttre rum som präglas av »skräck och förundran« äger många likheter med det klassiska pojkländet och den som av tradition äger hemortsrätt i rum av denna typ är just pojken. Även om det finns undantag, som Sparvel, är de flesta upptäckare i Lindgrens imaginära universum pojkar, såsom Barnhans, Masarin – och Benny.

I och med grisen Benny har även djuren gjort sitt inträde i pojkländet, dock alltjämt i traditionell pojkskepnad, vilket tydligt framgår i Lena Kårelands »Genus, förskolan och bilderboken« (2003). Hon skriver: »Benny har, och tar sig framförallt, en större rörelsefrihet [...]. Han ger sig ut på egen hand, undersöker och upptäcker hur världen ser ut.«60 När Benny i både *Nämen Benny* (1998) och *Jamen Benny* (2001), illustrerade av Olof Landström, ger sig av hemifrån tas detta för något självklart och bilderna visar att han delvis rör sig inom klassiska pojkländsräjonger som vägen och ängen. Kåreland påpekar också att »vuxenvärlden, som Benny nu konfronteras med, ter sig tämligen avvissande, närmast fiendlig«,61 vilket tycks stämma väl överens med Rotundos idé om vuxenvärlden som fiendeland. Men i sina mellanhavan-

den med de vuxna avviker Benny på flera sätt från det traditionella mönstret; istället för att konfrontera gubben som kör bort honom från ängen blir Benny »mycket rädd« och springer därifrån och istället för att ge igen när han får stryk av »de balla grisarna« ber han gråtande en »vuxen« hund om hjälp.⁶² Den kanske tydligaste kopplingen till den diskuterade kulturen handlar om det tidigare berörda förhållandet om smuts som inom hemmets gränser betraktas som ovälkommen materia från pojkländet. I början av *Nämen Benny* vägrar huvudpersonen tvätta sig och när sedan mamman tänker stoppa in hans gosedyr i tvättmaskinen flyr Benny hemmet och äventyret kan börja.

Även om de pojkar (och grisar) som rör sig i bilderbokens pojkländ är betydligt yngre än de som befolkade och utforskade det på 1800-talet, är alltjämt terrängen bekant och vissa av aktiviteterna desamma. Men det tycks också som, om man utgår från historierna om Benny, att bilderbokens hjältar är sämre rustade att möta de utmaningar som finns i pojkländet.

En mer drastisk förändring och samtidigt också ett ifrågasättande av pojkländet och dess gränser, både de tänkta geografiska och de imaginära, framkommer om man väljer att betrakta detta land ur ett flickperspektiv. Även om intimsfären, hemmet, enligt tradition var flickornas territorium – både i Rotundos beskrivning och i flickboken – utkristalliserade sig snart formeln: att upptäcka världen utan att lämna hemmet, vilket bland annat sker i Louisa May Alcotts *Unga kvinnor*, där systrarna March leker *Kristens resa*. Lämna man 1800-talet bakom sig trängs så småningom de moraliska aspekterna i bakgrunden och de territorier som barnlitteraturens flickor utforskar inom hemmets väggar kommer alltmer att likna det traditionella pojkländet. Ett exempel på detta finner man i Gunnel Lindes *Fröken Ensam Hemma åker gungstol* (1963) som handlar om en äventyrlig upptäcktsresa i »vida världsrummet«, det vill säga i hennes eget rum. I detta, i dubbel bemärkelse, inre landskap finns flera transformationer av pojkländets olika

domäner, såsom sängängen, skrivbordsgrottan och stora bordsön. I det sistnämnda fallet går texten i dialog med ett kärt pojkboksmotiv när Ensam Hemma lider skeppsbrott och tar sig i land på »obebodda bordet«. Precis som Huck, Tom och Joe gör när de vaknar första morgonen på ön i Mississipi i *Tom Sawyers äfventyr*, så beger sig Ensam Hemma ut för att utforska omgivningarna: »Nu ska vi gå ut och se efter om Stora Bordsön verkligen är obebodd! säger Ensam, när de vaknar nästa morgon. Först går vi runt ön och ser om vi hittar spår efter ajöker i den våta sanden.«⁶³

I Åsa Linds *Ellika Tomsons första bok* (2008) företar huvudpersonen en upptäcktsresa i det hyreshus där hon bor, en färd från källare till vind och däremellan olika besök hos de som bor där och spännande möten i trapphuset. Ellikas utforskande av huset blir också till ett ifrågasättande av pojkländet och dess gränser, något som blir tydligt när hon försöker få med sig den jämnåriga pojken Janus på sin färd: »Jamen, upptäcktsresa, sa Janus. Då måste man ju åka till något okänt ställe, annars finns det ju ingenting att upptäcka, Och vad då, ett hus [...] är ju för litet, sa han.«⁶⁴ Ellika skriver senare i sin loggbok: »Jag säger Det är FEL. Bevis Jag VET för jag är i MITT HUS som jag bor i och u-täcker hela tiden.«⁶⁵

Hennes upptäcktsresa formar sig också till en uppgörelse med mannens självklara rätt att kartlägga och benämna världen, samt avgöra vad som är värt att upptäcka – och i förlängningen den klassiska äventyrsboken. Upprinnelsen till hennes inomhusliga expedition är en skoluppgift; hon ska skriva om Christoffer Columbus, eller som hon uttrycker det: »Om gamla gubbar som har varit döda i hundra år.«⁶⁶ Hennes egna anteckningar, som återfinns i slu-

tet av boken, blir närmast programmatiska: »Ta till exempel Columbus. Han upptäckte Amerika. Förstår ni? Jag menar hur svårt är det?«⁶⁷

Parallellt med denna tendens, där pojkländet som äventyrets rum *per se* ifrågasätts inifrån intimsfären, märks också en utveckling där pojknarnas litterära domän alltmer utforskas och behärskas av flickor. Till en början rör det sig mest om modiga pojkflickor som anpassar sig efter pojkkulturens regler, men på senare år finner man flickkaraktärer som vägrar dagtinga med pojkländets lagar. Ett utmärkande exempel är huvudfiguren i Pija Lindenbaums *Gittan och gråvargarna* (2000), som bemästrar skogens faror på ett högst ambivalent sätt – eller som Mia Österlund skriver i sin artikel »Kavat men känslösam«, Gittan »vågar vara modig utan att för den skull vara tvungen att kompromissa med sin flickaktighet.«⁶⁸

Trots att det inom ramen för denna artikel inte varit möjligt att undersöka alla de särdrag som Rotundo frilägger i sin studie av 1800-talets amerikanska pojkländ, vågar jag ändå hävda att det finns tillräckligt med beröringspunkter för att tala om ett litterärt pojkländ i svensk barn- och ungdomslitteratur, i synnerhet i den äldre svenska pojkboken. Även om det här i första hand rör sig om en kartläggning av detta fiktiva landskap, blir det ändå tydligt hur en reflektion kring rummet utgör en fruktbar ingång till de undersökta texterna, i synnerhet om man läser dem ur ett genusperspektiv. Som jag sökt visa traderas det litterära pojkländet vidare och även om landskapet förändras och kartan delvis måste ritas om, äger det alltså aktualitet, inte minst som ett fenomen som litteraturens flickprotagonister på olika sätt har att förhålla sig till.

- 1 Enligt »Kommentarer och ordförklaringar« till Olof Fryxell, »Snöfästningen: Berättelser för Landt-Gåfvar (1830)«, i Helene Ehriander & Birger Hedén (red.), *Nöjsam läsning för barn 2*, Lund: Studentlitteratur, 1995, s. 19.
- 2 Göte Klingberg, *Den tidiga barnboken i Sverige: Litterära strömningar. Markand. Bildproduktion*, Stockholm: Natur & Kultur, 1998, s. 93.
- 3 Fryxell, »Snöfästningen«, 1995, s. 18.
- 4 E. Anthony Rotundo, »Boy Culture: Middle-Class Boyhood in Nineteenth-Century America«, i Mark C. Carnes & Clyde Griffens (red.), *Meanings of Manhood: Construction of Masculinity in Victorian America*, Chicago & London: University of Chicago Press, 1990, s. 33.
- 5 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 15.
- 6 Med äldre avses här texter från tidsperioden 1830 fram till och med 1900-talets första decennier, med ett par nedslag under 1930- och 1940-talen.
- 7 Magnus Öhrn, »'Men vad i himlens namn har ni för er pojkar!' Ulf Starks uppväxtskildringar ur ett manlighetsperspektiv«, i Maria Andersson & Elina Druker (red.), *Barnlitteraturanalyser*, Lund: Studentlitteratur, 2008, s. 132.
- 8 Ella Johansson, »Fräcka ynglingar och rejäla karlar: Historiska maskuliniteter och moderna mansidentiteter«, i *Nord-nytt*, 1996:63 och Marika Andræ, *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–1944*, Stockholm/Uppsala: B. Wahlströms, 2001, s. 211.
- 9 Kristin Hallberg, »Barndomens rum i barnbokens rymd«, i Karl Lindqvist, Eva Söderberg & Lars Wolf (red.), *Barndomslandskap: Texter om att minnas och berätta*, Stockholm: Utbildningsradion, 1997, s. 68.
- 10 Maria Gripe, *Elvis Karlsson*, Stockholm: Bonniers, 1972, s. 23.
- 11 Hedvig Aurora Ekström, »Födelsedagen«, i *Schildringar ur barn- och ungdomslifvet: Julgåva för Barn*, Stockholm: Th. Thomsons, 1840, s. 49.
- 12 Ekström, »Födelsedagen«, 1840, s. 55.
- 13 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 16.
- 14 Zacharias Topelius, »Valters första äventyr«, i *Valters äventyr och andra berättelser*, Stockholm: Bonniers, 1960, s. 13.
- 15 Sigfrid Wieselgren, »Sjöröfvarne«, i *Ur barnens värld: Hågkomster och historier, för egna små och deras vänner*, Stockholm: A.W. Björck, 1882, s. 87.
- 16 Ibid., s. 82.
- 17 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 16.
- 18 Gustaf af Geijerstam, *Mina pojkar: En sommarbok för stora och små*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1896, s. 8.
- 19 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 34.
- 20 Eva von Zweigbergk, *Barnboken i Sverige 1750–1950*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1965, s. 420.
- 21 Karl-Erik Forsslund, *Grankottarna: En pojkbok*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1902, s. 30.
- 22 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 22.
- 23 Forsslund, *Grankottarna*, 1902, s. 35.
- 24 John Wallin, *Fyra pojkar i ett tält: Äventyr under ett sommarlov*, Stockholm: Saxon & Lindström, 1935, s. 6.
- 25 Hans G. Westerlund, *På rymmarstråt: Två pojkars äventyr i svenska vildmarker*, Stockholm: Bonniers, 1929, s. 17.
- 26 Ibid.
- 27 Topelius, »Valters första äventyr«, 1960, s. 15.
- 28 af Geijerstam, *Mina pojkar*, 1896, s. 19.
- 29 Ibid., s. 20.
- 30 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 30.
- 31 Ibid., s. 28.
- 32 Gustaf Lindwall, *Pojkarna i Hagalund: Berättelse för pojkar*, Stockholm: B. Wahlströms, 1933, s. 9.
- 33 Ibid., s. 9.
- 34 Forsslund, *Grankottarna*, 1902, s. 95.
- 35 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 28.
- 36 Sigfrid Siwertz, *Mälarpirater*, Stockholm: Bonniers, 1911, s. 10.
- 37 Ibid., s. 9.
- 38 Ebbe Lieberath, *Klämmiga pojkar: Berättelser för pojkar*, Stockholm: B. Wahlströms, 1924, s. 7.
- 39 von Zweigbergk, *Barnboken i Sverige 1750–1950*, 1965, s. 421.
- 40 Conny Svensson, *Pli på pojkar: Från Dumas till Kar de Mumma*, Stockholm: Atlantis, 2008, s. 8.
- 41 Ibid., s. 7.
- 42 von Zweigbergk, *Barnboken i Sverige 1750–1950*, 1965, s. 421.

- 43 [Samuel Langhorne Clemens], Mark Twain, *Tom Sawyers äventyr*, övers. Tom Wilson, Stockholm: Björck & Börjesson, 1907, s. 39.
- 44 Svensson, *Pli på pojkar*, 2008, s. 164.
- 45 Sigge Strömberg, *Två tjuvpojkar på skollov*, Stockholm: Bonniers, 1918, s. 5.
- 46 Bengt Linder, *Farligt prassel, Dante*, Stockholm: B. Wahlströms, 1969, s. 7.
- 47 Kar de Mumma, *Två år i varje klass: En elak skolgosses minnen*, Stockholm: Bonniers, 1923, s. 10.
- 48 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 17.
- 49 Ibid., s. 26.
- 50 Ekström, »Födelsedagen«, 1840, s. 46.
- 51 Wallin, *Fyra pojkar i ett tält*, 1935, s. 5.
- 52 Gunnar Örnulf, *Brobypojkar: Berättelse för pojkar*, Stockholm: B. Wahlströms, 1942, s. 9.
- 53 Andræ, *Rött eller grönt?*, 2001, s. 177.
- 54 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 35.
- 55 Hans Alfredson, »Cowboysnack«, från *Hans Alfredson nästan sjunger egna bitar för barn*, LP-skiva, Svenska ljud 1965, Ljup 5.
- 56 Rotundo, »Boy Culture«, 1990, s. 30.
- 57 Mats Wahl, *Vinterviken*, Stockholm: Bonnier Carlsen, 1999, s. 64.
- 58 Barbro Lindgren & Eva Eriksson, *Max napp*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1994.
- 59 Janina Orlov, »Vägen till Barnhans land eller Ormen i paradiset: Barndomen som rum i Barbro Lindgrens författarskap«, i Andersson & Druker (red.), *Barnlitteraturanalyser*, 2008, s. 86.
- 60 Lena Kåreland, »Genus, förskolan och bilderboken«, i *Barnboken*, 2003:2, s. 28.
- 61 Ibid., s. 25.
- 62 Barbro Lindgren & Olof Landström, *Boken om Benny: En samlingsvolym*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 2004, s. [20–22] & [50–52].
- 63 Twain, *Tom Sawyers äfventyr*, 1907, s. 95 och Gunnel Linde, *Fröken Ensam Hemma åker gungstol*, Stockholm: Bonniers, 1963, s. 80.
- 64 Åsa Lind, *Ellika Tomsons första bok*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 2008, s. 97.
- 65 Ibid., s. 104.
- 66 Ibid., s. 9.
- 67 Ibid., s. 137 f.
- 68 Mia Österlund, »Kavat men känslösam: Den komplexa bilderboksfliskan i Pija Lindenbaums Gittan-trilogi«, i Andersson & Druker (red.), *Barnlitteraturanalyser*, 2008, s. 102.

Nyckelord: Pojkkultur, svenska pojkböcker, E. Anthony Rotundo, genus.

Keywords: Boy culture, Swedish boy's books, E. Anthony Rotundo, gender.

Summary

In the Land of Boys: A Primary Mapping of Boys' Territory in Swedish Children's and Young Adult Literature

In »Boy Culture: Middle-Class Boyhood in Nineteenth-Century America« the historian E. Anthony Rotundo explores a »free nation« of boys; a distinct cultural world with its own rituals and values, set in its own boundaries and often free from adult intervention. In my article I argue that a similar, fictional boy's nation can be found in Swedish literature for children and young adults, especially in boy's books of an earlier date. In this first attempt to map this literary version of the boyhood territory, I concentrate on watery domains (such as the strip of shore and the lake), the forest, and the streets and backyards of the city. I also discuss the range of activities connected to the different areas of the boy land in terms of masculinity. Furthermore, I examine the alien (indoor) territories: the domestic world of women, and school—the place where the confrontation between boy culture and male authority often takes place. In the conclusion I discuss the boy land in more contemporary literature, and suggest that the landscapes has changed, that the inhabitants are getting younger, and that its borders and rituals are being challenged by a variety of girl characters— but that the concept of a boyhood territory is still a going concern.

Magnus Öhrn

Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria & Centrum för genusstudier
Stockholms universitet
magnus.ohrn@littvet.su.se